

UDK 342.076.12 (497.1) +  
330.342.151 (497.1)

## O realnoj društvenoj funkciji prava

Milivoje M. Andrejević

*Ekonomski fakultet, Niš*

(1) Jedno od značajnih pitanja našeg samoupravnog društva jeste uređivanje društveno-ekonomskih odnosa. Ovo pitanje ima različite aspekte, dimenzije i komponente. Svi oni skupa i svaki posebno utiču na normalno funkcionisanje privrednog i društvenog života. Izdvajanjem nekog od njih dobila bi se netačna predstava o ulozi prava u projektovanju društva na odgovarajućem stepenu njegovog razvoja. Otuda se zalažem za poimanje prava i njegove funkcije celovito, tj. u njihovoj ukupnosti, jer će se samo tako razumeti pravo kao značajan činilac postojeće društvene i ekonomske stvarnosti i njegov daljeg razvoja.

U tezama o odnosu politike i ekonomije u jugoslovenskom društvu koje su pripremljene za ovaj Kongres, u izlaganju Branka Caratana, a i inače u jučerašnjim izlaganjima na plenarnoj sednici čulo se mnogo kritičkih opaski na račun prava i njegove regulativne funkcije u privredi. Ukazivano je isključivo na negativnu mogućnost uređivanja i ostvarivanja društveno-ekonomskih odnosa. Svakako, ove su kritičke primedbe opravdane, jer ih i sam život potvrđuje. Ipak, skrenuo bih pažnju na to da pravo u celini i posebno samoupravno pravo, izraženo u samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima i drugim samoupravnim opštim aktima nisu sami po sebi »krivi« za stanje u postojećim društveno-ekonomskim odnosima.

Pravo kao oblik društveno-ekonomskih odnosa sadrži rešenja koja se utvrđuju u odgovarajućoj proceduri i izražavaju onu volju koja se ostvaruje u realnim društvenim odnosima s obzirom na postojeći odnos snaga u društvu. U onoj meri u kojoj su radnici i drugi radni ljudi ovladali osnovnim odnosima u proizvodnji i raspodeli, u toj meri i pravo je u mogućnosti da tu realnost izrazi. U suprotnom pravo se kreće u oblasti fikcije ostvarivanja uloge radnika. Ono u tom slučaju stvarno izražava interese onih struktura koje »u ime« radnika, a praktično u svoje ime, donose pravila ponašanja, tj. stvaraju pravo.

Ako napustimo teren pravne i političke frazeologije i vratimo se pravou ulozi prava, tj. da ono bude u funkciji društveno-ekonomskih odnosa i instrument uređivanja i ostvarivanja tih odnosa, ako ga učinimo sredstvom a ne ciljem društvenih odnosa, tek onda ćemo dobiti realnu sliku i pravu dimenziju prava i njegov odnos prema ekonomiji i politici. Neshvatanje tih činjenica najpre i najviše se »sveti« samim društveno-ekonomskim odnosima, njihovim nosiocima i sistemu u celini.

(2) U našoj stvarnosti uočava se raskorak između normativnog i stvarnog, programskog i činjeničnog. Odnos prava i društvenog života kao važno pitanje nije rešeno u korist realnosti. Realnost kao bitna komponenta uređivanja društveno-ekonomskih odnosa prilično je zanemarena i zamenjena prozivljnošću i birokratskim voluntarizmom.

Takvo stanje stvari u regulativi društvenog života otvara problem odnosa između programske i realne uloge prava u stvaranju i ostvarivanju društvenih ciljeva i zadataka. Nepoštovanje tog odnosa ispoljava se različito ali mu je zajednički imenitelj odvajanje prava od stvarnosti i mimoilaženje realnih društvenih odnosa. U tom smislu sa pravom je rečeno da se pravnim odlukama nastoje da zamene ekonomske zakonitosti i njihovo delovanje. Umesto u funkciji ostvarivanja ekonomskog života, pravo nevoljno, nerealnom snagom njegovih tvorca postaje neuspešni supstitut ekonomskih zakonitosti. Posledice nastale zbog takve prakse i uloge prava »prevaljuju se« na samo pravo, iako je očigledno da je odgovornost ne na pravu, već na njegovim tvorcima.

Zalažući se za realnost prava i odnosa koji se njime regulišu, nikako ne gubimo iz vida njegovu stvaralačku ulogu. U izvesnom smislu i u izvesnoj meri pravo mora imati programsku komponentu. Naime, ono treba da oblikuje društvene odnose i da otvara mogućnost njihovog daljeg razvoja u okvirima i mogućnostima koje postojeće društvo dozvoljava. Ali, ako programska komponenta prava bude odvojena od života, onda pravo, umesto da podstiče, pospešuje i usmerava razvoj društvenih odnosa, remeti ih, zakiva, dogmatizuje i petrificira. Praktično se stvara paralelni sistem: jedan, realni mimo prava i drugi, normativni koji ne dotiče život, tj. razvija se suprotnost između onoga što treba (zapisano u pravnim propisima) i onoga što jeste (društvena praksa), sa tendencijom da ono što jeste nadvlada jer je životnije od onoga što je normativno dato. Tako se normativni sistem pretvara u skup fikcija. On postaje, mimo svoje volje i svojih mogućnosti, običan zbir ideoloških, političkih, pravnih i drugih fraza, deklaracija i konstrukcija koje »obavezuju« sve i nikoga konkretno.

Promašenost takve uloge prava više je nego očigledna. Menjanje postojeće prakse zalaganjem za pravo kao realni izraz društveno-ekonomskih odnosa u dinamičkom smislu znači, u stvari, zalaganje za efikasno i racionalno pravo u kome će realni sadržaji i programska komponenta biti dve neprotivurečne strane njegovog ispoljavanja. Realnost u uređivanju društveno-ekonomskih odnosa čini pravo ne manje značajnim stabilizacionim faktorom. Svojim dejstvom i ono će pomoći da se izade iz krize u kojoj se nalazimo, za koju bih rekao da nije samo ekonomska, iako se najviše očituje u toj sferi.

(3) Pravna sigurnost je, nesumnjivo, jedan od ciljeva pravne regulative u svim značenjima koja se iz tog pojma mogu izvući. Pravna sigurnost ljudi, organizacija i zajednica, te drugih društvenih subjekata i odnosa koje među sobom zasnivaju jeste pretpostavka društveno-ekonomskog života i jedno od otegotvorenja načela ustavnosti i zakonitosti kao temeljnih principa našeg društveno-ekonomskog i društveno-političkog uređenja. U ostvarivanju pravne sigurnosti u odnosima između pravnih subjekata uočavaju se izvesni paradoksi. S jedne strane, kod ljudi se razvija svest i uverenje o svemoći prava, koji idu dotle da se razvija kult norme, a na drugoj strani, postoji veliki stepen neefikasnosti pravnog poretka.

Razvijena je jedna, nazovimo, kolektivna zabluda da će se povećanom produkcijom pravnih propisa naći izlaz iz teškoća u koje smo zapali i rešenje za njihovo preovlađivanje. Otuda, reklo bi se, najviše snage, pameti i vremena posvećujemo donošenju pravnih propisa, njihovoj dopuni, promenama i sl. i tim se iscrpljujemo, a mnogo manje vremena odvajamo za staranje o primeni tih propisa.

Preterano normiranje i normativizam kao tendencija štetni su samim tim što ne daju rezultate i skreću našu pažnju sa puta kojim treba da idemo. Probni kamen vrednosti prava nije u rezolucijama i htenjima, već u tome u kojoj meri je ono efikasno i kako će ono položiti ispit realnosti. Nevođenje računa o tome dovodi do pobune činjenica protiv prava. Tako u samoupravnom pravu, koje je po broju samoupravnih opštih akata veoma razvijeno, samoupravni sporazumi i društveni dogovori lako i brzo se usvajaju. Umesto da se disciplinuju učesnici društveno-ekonomskih odnosa koji zaključuju sporazume i dogovore, uočava se suprotno, tj. labavi njihova odgovornost, jer se nakon zaključenja ovih akata postavljaju brojna pitanja primene, čak i pitanje njihovog sadržaja i kad su oni dati precizno i ne izazivaju sami po sebi neke dileme. U takvoj je situaciji ne samo regulativna, već i zaštitna funkcija prava svedena na minimum, ako uopšte i postoji.

(4) Naši pravni akti uopšte, a posebno samoupravni pravni akti, suviše su apstraktni, načelni, isprazni i deklarativni. Imaju, po pravilu, karakter proklamacije. Kao takvi, oni su nadojeni formalizmom, i to višestruko. Najpre, to se ogleda u njihovom donošenju. Postoji lepo zamišljena i predviđena procedura stvaranja prava. Iako po formi demokratska, pokatkad procedura služi da se njenim kanalima zaobiđu volja i interesi onih koji donose propise, tj. stvarnih tvoraca. Time procedura prikriva realne nosioce moći, centre u senci, koji preko postupka postižu to da izraze svoje potrebe i interese, odevajući ih u interese i potrebe udruženih radnika i drugih radnih ljudi.

U ostvarivanju propisa, u njihovoj primeni takođe se javljaju problemi. Među njima želim da istaknem one koji insistiranje na primeni prava i onoga što propis sadrži smatraju formalizmom, a one koji se zalažu za striktnu primenu normi — formalistima. Radije se pribegava izbegavanju ostvarivanja obaveza koje su propisom utemeljene. Iako nisam kruti pristalica pravila dura lex sed lex, ipak smatram da insistiranje na primeni pravnih pravila jeste uslov uspešnosti primene prava, njegove racionalnosti i efikasnosti, a sa tim i ukupnosti našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema. Ne smemo, naime, dozvoliti da svako, po svojoj volji, »popravlja« pravne propise kad god mu zatreba, odnosno kad god mu odgovara i u meri u kojoj mu to odgovara.

Za primenu prava značajna su pitanja vezana za donošenje propisa (njevog društveno-politički i pravno-tehnički smisao o čemu sad nije moguće opširnije govoriti, naročito ne o pravnoj tehnici, iako je to veoma značajno kako za stvaranje, tako i za ostvarivanje prava). Hteo bih da pomenem da nam je pravna tehnika (kako klasična, tako još više samoupravna) veoma nerazvijena i ne može da odgovori zahtevima modernog samoupravnog društva. Otuda su nam propisi, i državni i samoupravni, neodgovarajući. Jezik, stil, dikcija nisu na zadovoljavajućem nivou.

Umesto da pravni opšti akti izražavaju potrebe i interese konkretnih ljudi u konkretnim uslovima, često se stvaraju tzv. model-akti. To je, reklo bi

se, pravilo u samoupravnom pravu. Korišćenjem tih apriornih konstrukcija, koje važe za sve i ni za koga, sužavaju se realne mogućnosti da se izraze određene mogućnosti i potrebe. Takva praksa stvorila je i jedno veoma uno-  
sno zanimanje, bavljenje stvaranjem obrazac-propisa. Razvila se aktivnost pi-  
sanja raznih stručnih komentara i nuđenje šablona koji isključuju mogućnost  
da se akti (obično samoupravni) vežu uz konkretne organizacije, njihove pri-  
like, potrebe i interese. Komentatorska tehnika guši pravo, ubija u njemu  
duh izvornosti i originalnosti uređivanja društveno-ekonomskih odnosa. Tako  
stvoreni, a zatim preuzeti propisi ne služe svojoj nameni. Oni su obezličeni,  
neprimenljivi i zavaravaju radnike, jer kod njih razvijaju uverenje da su nji-  
hovi odnosi uređeni na najbolji mogući način, iako je stvar obrnuta.

Ukazivanje na ove probleme, kritički odnos prema postojećoj pravnoj  
stvarnosti našeg društva nadahnuto je potrebom da se to stanje promeni. To  
se može postići samo aktivnim odnosom svih subjektivnih društvenih snaga,  
uključujući u njih pravnu i političku nauku i struku. To tim više, ako se  
ima na umu uloga prava u koncipiranju, programiranju i projektovanju sa-  
moupravne realnosti našeg društva. Kao oblik ispoljavanja i izražavanja dru-  
štveno-ekonomskih i društveno-političkih odnosa, povezujući ih u jednu širu,  
skladnu celinu, pravo treba, svojim pravilima ponašanja, da omogući, podsti-  
će i pospešuje ekonomski i ukupni društveni razvoj na osnovama i principi-  
ma socijalističkog samoupravljanja, uz puno uvažavanje ekonomskih zakoni-  
tosti.

Sve to ističe u prvi plan reafirmaciju prava i pravne politike u cilju da  
se ojača njegova uloga i funkcija u našem sistemu. Zasnivajući se na samou-  
pravnoj stvarnosti, menjajući njeno lice, otvarajući nove mogućnosti i pros-  
tore jačanja materijalne i društvene osnove samoupravljanja, uskladujući in-  
terese radnika i radnih ljudi, delova udruženog rada sa celinom udruženog  
rada i globalnog društva, razvijajući kulturu poštovanja propisa i pravnu i  
moralnu svest svih i svakog pojedinca — pravo može postati značajan činilac  
ekonomskog i celokupnog društvenog razvitka, funkcija udruženog rada i sre-  
dstvo kojim radnici i radni ljudi mogu uspešnije ovladati društveno-ekonom-  
skim odnosima i time se potvrditi kao osnovni subjekti društvenog, ekonom-  
skog i političkog sistema.